

WERONIKA JELEŃSKA

ORCID 0000-0003-2438-6852

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

MARINA AROMSHTAM - ROSYJSKI PEDAGOG INNOWATOR

ABSTRACT. Jeleńska Weronika, *Marina Aromshtam – rosyjski pedagog innowator* [Marina Aromshtam – Russian Educator Innovator]. *Studia Edukacyjne* no. 63, 2021, Poznań 2021, pp. 65-79. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2021.63.5

The article introduces the Russian pedagogue Marina Aromshtam, whose contribution to modern, post-Soviet pedagogy gives her a special significance in contemporary science. Her activity at school has been illustrated by examples of two outstanding works *Like a Diary. Teachers' Stories* and *When Angels Rest*. The writer's detailed biography helps to show in detail a number of changes and innovations which, thanks to her numerous articles and books, have influenced many people. Importantly, it has revived the practice of family reading, strongly involved parents in the education of their children, and has disseminated knowledge about the world among readers large and small. As a strong woman, she made significant changes in contemporary pedagogy and became a true patron of children's education.

Key words: pedagogy, Russian school, education, school, Marina Aromshtam

W Rosji, w której zawsze panował patriarchy, do głównych zadań kobiet, oprócz zajmowania się domem, należało również wychowanie potomstwa. To w przeważającej mierze kobiety, zarówno w domach, jak i szkołach, zajmowały się kształceniem i wychowywaniem dzieci. Tradycyjny model rodziny narzucał kobietom rolę „strażniczek domowego ogniska” i wymuszał na nich kształcenie nowego, młodego pokolenia. Jednym z głównych wyzwań dla kobiety była zdolność do wychowywania dzieci w taki sposób, aby były one pomocne, cierpliwe, pracowite i godne kontynuowania tradycji swojej rodziny¹. Musiała ona dać dzieciom podwaliny do wejścia w dorosłe życie oraz

¹ С.Н. Гавров, *Историческое изменение институтов семьи и брака. Учебное пособие*, Москва 2009, s. 134.

pokazać wzór do naśladowania. Sytuacja ekonomiczna kraju, liczne wojny, konflikty zbrojne, a co za tym idzie – nieobecność mężczyzn w domu spowodowały, że ciężar utrzymania nie tylko rodziny, ale i całego kraju spadł na barki kobiet. Zajmowały się one domostwem i gospodarstwem, a liczne obowiązki nie ograniczały się tylko do kręgu rodzinnego, a przerzucały również na wypełnianie męskich zadań w społeczeństwie. Kobiety zaczęły handlować towarami, zajmować się drobnymi przedsiębiorstwami, ale przede wszystkim wzięły odpowiedzialność za proces nauczania dzieci.

Jeszcze w przedrewolucyjnej Rosji kobiety kształciły dzieci bogatych szlachciców, pracując jako guwernantki. Moment pojawienia się guwernerów i guwernantek w rosyjskich domach szlacheckich jest związany ze wstąpieniem na tron Piotra I. W tym czasie nastąpiły radykalne zmiany w kraju na wielu płaszczyznach: w sposobie myślenia i życia, ale także w ustroju państwowym. Zachód coraz mocniej przyciągał Rosję, więc nic dziwnego, że również w wychowywaniu dzieci szlachta postanowiła trzymać się zachodnich manier². Europeizacja i szerzące się reformy cara stały się przełomowym momentem dla kobiet, ponieważ ich sytuacja społeczna zaczęła się bardzo zmieniać. Po prawie dwustu latach życia wyłącznie za murami teremów otrzymały możliwość kształcenia się i organizowania własnych kręgów towarzyskich³. Pierwsza żeńska placówka edukacyjna – Instytut Smolny – została utworzona w Rosji za panowania Katarzyny II. Wzorując się na Instytucie Francuskim Saint-Cyr, caryca wdrożyła w system nauczania Smolnego europejski model kształcenia kobiet⁴. Z czasem zaczęło również przybywać znacząco prywatnych żeńskich ośrodków edukacyjnych, w których nauczały Francuzki i Niemki. Wykształcenie kobiet w tych czasach było jednak cały czas nakierowane na ukształtowanie młodych Rosjanek do bycia dobrą żoną i matką, która może zatroszczyć się o dom i potomstwo. Dlatego też młode kobiety uczono przede wszystkim języków obcych, tańca i podstaw arytmetyki, która pomagała w obliczaniu rodzinnych wydatków⁵.

Przełomowym momentem w „wyzwoleniu” kobiet staje rok 1917 i próba wprowadzenia w życie nowego, bolszewickiego „eksperymentu”, który dotyczył nadania nowej roli kobiecie w strukturach państwa. Zwolennicy oswobodzenia kobiet odrzucili tradycyjny model rodziny chłopskiej, oparty na hierarchii jej członków, ale także zachodni, czyli burżuazyjny. Rodzina, jako

² *История губернерства в России*, <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-gubernerstva-v-rossii/viewer>, [dostęp: 19.12.2020].

³ K. Utrio, *Córki Ewy. Historia kobiety europejskiej*, przekł. M. Gąsiorowska-Siudzińska, Warszawa 1998, s. 176-178.

⁴ K. Kosowska, *Obraz życia szlachcianek w literaturze. Od Piotra Wielkiego do Mikołaja I*, Kraków 2012, s. 113.

⁵ J. Łotman, *Rosja i znaki. Kultura szlachecka w wieku XVIII i na początku XIX*, przekł. B. Żyłko, Gdańsk 1998, s. 94-96.

instytucja, w państwie komunistycznym przestała już być potrzebna, ponieważ okazała się mało produktywna, a co więcej – odciągała jej członków od wykonywania pracy, psując tym samym wydajność⁶. Bolszewicy próbowali także zmienić podejście do wychowania dzieci, rozpowszechniając idee tworzenia „nowego człowieka”, który będzie kształtowany przez państwo. Warto również w tym miejscu wspomnieć, że charakterystyczną cechą sytuacji społeczno-kulturowej u schyłku XIX i na początku XX wieku była feminizacja pracy nauczyciela. Wyparcie mężczyzn ze sfery edukacyjnej odbywało się nie tylko w stolicach, w szkołach ziemskich, ale także w gimnazjach żeńskich miast wojewódzkich. Proces ten nie był szybki; w małych miastach toczył się wolniej, jednak zjawisko to stało się wszechobecne⁷.

W 1991 roku, po upadku ZSSR, a co za tym idzie „żelaznej kurtyny”, rola kobiet w Rosji zaczęła się zmieniać. W latach dziewięćdziesiątych, wraz z rozpadem radzieckiej gospodarki i potrzebą przetrwania, dostosowując się do zmiennych warunków, to kobiety często kroczyły w czołówce zmian. Handlowały towaram zagranicznym, które same przywoziły, a także otwierały różnego rodzaju małe biznesy. Nie pełniły już tylko roli czuwających nad domem i dziećmi opiekunek, a zostały wprowadzone na rynek pracy⁸. Upadek Związku Radzieckiego niewątpliwie przyczynił się także do konieczności zmiany w dyskursie dydaktycznym. Przed nauczycielami pojawiło się nowe zadanie wychowania i kształcenia młodego pokolenia, które uwolnione zostało od komunistycznej i politycznej indoktrynacji. Zmiany te były zauważalne, ale zaczęły wchodzić w życie bardzo powoli i stopniowo.

Zwracając uwagę na obecne w latach 90. XX wieku w Rosji fale reform na gruncie edukacyjnym i próby dostosowania szkoły do nowej poradzieckiej rzeczywistości, w niniejszym artykule zostanie przybliżona sylwetka rosyjskiego pedagoga – Mariny Aromsztam (ur. 1960 r.), która swoją pracą wniosła ogromny wkład w nowoczesne podejście do kształcenia dzieci. Na samym początku warto podkreślić, że Aromsztam jest nie tylko wykształconym pedagogiem, ale również pisarką, dziennikarką, tłumaczem, oraz redaktorką naczelną strony internetowej „Pampambuk” («Папмамбук»). Jej rodzina należała do dynastii rodowitych pedagogów i tradycje te przekazywane były od zawsze, z pokolenia na pokolenie⁹. Jej babcia była nauczycielką, ojciec – Siemion Józefowicz – dyrektorem szkoły, a mama pracowała jako nauczycielka

⁶ J. Sadowski, *Rewolucja i kontrrewolucja obyczajów: rodzina, prokreacja i przestrzeń życia w rosyjskim dyskursie utopijnym lat 20. i 30. XX wieku*, Łódź 2005, s. 55.

⁷ Т.Б. Котлова, *Учительницы в Российской провинции сто лет назад*, <https://cyberleninka.ru/article/n/uchitelницы-v-rossijskoj-provintsii-sto-let-nazad/viewer> [dostęp: 17.12.2020].

⁸ I.A. Курганов, *Женщины и коммунизм*, Нью-Йорк 1968, s. 57.

⁹ *Аромштам Марина Семеновна*, https://prodetlit.ru/index.php/%D0%90%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%BC_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D1%91%D0%BD%D0%BE%D0%B2%

w przedszkolu. Po ukończeniu szkoły młoda Aromsztam postanowiła kontynuować tradycję nauczycielską swojej rodziny i wstąpiła do Moskiewskiego Państwowego Instytutu Pedagogicznego im. Lenina (obecnie Moskiewski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny – MGPU).

W latach studenckich przyszła nauczycielka brała czynny udział w pracy nieformalnych stowarzyszeń pedagogicznych, w których pojawiły się pomysły na stworzenie nowej szkoły oraz nowego podejścia do nauczania i wychowywania dzieci. Już podczas praktyki zdała sobie sprawę, że metody edukacji, panujące w szkołach państwowych, są sprzeczne z jej pomysłami na rozwój indywidualnej osobowości dziecka, „Многое я делала по принципу «от противного». Не было другого выхода: не могу передать, как мне была противна официальная педагогика”¹⁰. Warto w tym miejscu podkreślić, że początki kariery nauczycielskiej Aromsztam przypadają na lata 80. – czasy, w których w szkołach panował silny reżim; dzieciom dużo rzeczy nie wolno było robić, więcej zabraniano, niż pozwalano. Powszechnie wiadome jest, że uczniowie musieli chodzić w mundurkach. Dziewczyńkom nakazywano nosić krótkie włosy, zabraniano zakładać kolczyki, a spódnice mierzono, ponieważ nie mogły być ani zbyt długie, ani zbyt krótkie (18 cm nad kolanem). Chłopcy nie mogli zapuszczać długich włosów. Panowała surowa dyscyplina i kontrola, z czym młoda nauczycielka nie zgadzała się i chciała walczyć. Widziała, jak wygląda system szkolny, w którym pomimo prawnych zmian było odczuwalne funkcjonowanie starego reżimu, co potwierdzają jej słowa: „Очень было сложно выбиваться из этой кондовой советскости, она была ужасна. Тяжело было в отношении реального ребенка и реальной личности”¹¹.

W 1981 roku Aromsztam ukończyła z wyróżnieniem kierunek: nauczanie początkowe, na wydziale pedagogicznym Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego. Wstępując w mury szkoły, aby zacząć pracować jako nauczycielka, wybrała (według siebie) najmniej „owładnięty komunistyczną ideologią” przedmiot, jakim była technika w klasach początkowych (труд в начальных классах). Na tych zajęciach, jak wspomina, dzieci miały możliwość „отдыхать от постоянного прессинга”¹². Aby urozmaicić

D0%BD%D0%B0#.D0.9F.D0.B5.D1.80.D0.B5.D0.B2.D0.BE.D0.B4.D1.8B_.D0.9C._.D0.A1._.D0.90.D1.80.D0.BE.D0.BC.D1.88.D1.82.D0.B0.D0.BC, [dostęp: 19.12.2020].

¹⁰ *Человек – индивидуальное и сложное существо*, Wywiad z Mariną Aromsztam, przeprowadzony przez Afansija Mamiedowa, https://www.labyrinth.ru/nov/aromshtam-mamedov/?fbclid=IwAR2FhpnxVz8nrdFyT0h4t1Kllk-AZI_5gR2EPp5807ebwtQWwbZVZ-DZYIA, [dostęp: 18.12.2020].

¹¹ *Марина Аромштам о книге «Когда отдыхают ангелы»*, Wywiad z Mariną Aromsztam, przeprowadzony przez Marię Bolotową, <https://www.youtube.com/watch?v=syhRdmYcj-Kw>, [dostęp: 19.12.2020].

¹² М.С. Аромштам, *Как дневник. Рассказы учительницы*, Москва 2012, s. 2.

zajęcia i dodatkowo zaktywizować potencjał swoich uczniów, a co za tym idzie dać im możliwość do samowyróżnienia się, Marina Aromsztam zajęła się z dziećmi rysowaniem. Żeby jeszcze lepiej przeprowadzać zaplanowane przez siebie lekcje i być dobrze przygotowaną do wprowadzenia tej innowacji w szkole, ukończyła w 1983 roku kursy podwyższenia kwalifikacji, według programu Borysa Niemińskiego „Sztuka artystyczna i prace plastyczne”. Warto dodać, że Borys Niemiński stanął na czele pierwszej w Rosji grupy naukowców, która zaangażowała się w rozwój koncepcji edukacji artystycznej w kraju¹³. Kształcenie dzieci z pomocą edukacji artystycznej było tylko pierwszym krokiem Aromsztam na długiej ścieżce wprowadzania zmian w rosyjską pedagogikę i nowoczesny styl nauczania. Jednakże, już w tym czasie, w rezultacie jej wspólnej pracy z dziećmi powstała szkolna wystawa prac plastycznych¹⁴.

Po sześciu latach od wzięcia udziału w kursach sztuki artystycznej młoda nauczycielka zdecydowała się na udział w eksperymencie edukacyjnym, dotyczącym tak zwanej nieprzerwanej edukacji dzieci od czterech do dziesięciu lat. Na czele tego eksperymentu stanął Jewgienij Aleksandrowicz Jamburg – w latach 80. dyrektor Moskiewskiej Szkoły numer 109, obecnie zasłużony nauczyciel Federacji Rosyjskiej, doktor nauk pedagogicznych oraz dyrektor Centrum Edukacji numer 109 w Moskwie. Aromsztam wzięła pod swoją opiekę klasę dzieci czteroletnich i rozwijała z nimi silnie edukację artystyczną. Rok 1990 rozpoczyna w życiu nauczycielki tak zwany „okres waldorfski”. To właśnie wtedy zainicjowała kursy pedagogiki waldorfskiej, aby z jeszcze większym sukcesem rozwijać indywidualne zdolności swoich uczniów. Ważnym momentem w tym czasie był wyjazd nauczycielki, z innymi pedagogami, na praktyki do Szwecji, gdzie wspólnie poznawali doświadczenia nauczycieli jednej ze szkół waldorfskich¹⁵.

Wspomnienia z tego okresu zostały spisane, między innymi, w książce *Kiedy odpoczywają anioły* («Когда отдыхают ангелы»), o czym w wywiadzie z 2019 roku, mówi sama autorka:

Это абсолютно реальные ситуации. Вот то, что там написано – это смешно, но – это действительно реальные ситуации. Я действительно ездила в Швецию, жила там в смешной очень школе, такой вальдорфской школе¹⁶.

¹³ М.Т. Ломоносова, *Из истории становления эксперимента по программе «Изобразительное искусство и художественный труд»*, разработанной под руководством Б.М. Неменского, http://cnho.ru/?page_id=67, [dostęp: 17.12.2020].

¹⁴ Аромштам Марина Семеновна, <https://prodetlit.ru/index.php>

¹⁵ Тамże.

¹⁶ Марина Аромштам о книге «Когда отдыхают ангелы», Wywiad z Mariną Aromsztam, przeprowadzony przez Marię Bolotową.

Realne sytuacje ze swojego życia Aromsztam umieściła w książce w rozdziałach „Dziennik Marsjom” («Дневник Марсѐм»), w których poprzez autobiograficzną postać – nauczycielkę Marsjom (Марсѐм) – możemy dowiedzieć się faktów z życia autorki. Szkoła waldorfska, do której trafiła – w książce Marsjom, a w realnym życiu autorka – znajdowała się w lesie. Był to stylizowany na czasy średniowieczne zamek, w którym trzeba było palić drewnem i nie było prądu, a jedyne oświetlenie stanowiły zapalone świeczki „Нас возили мыться куда-то в другое, более цивилизованное место”¹⁷. Surowe warunki miały pozwolić nauczycielom zbliżyć się do natury. Zajęcia praktyczne odbywały się w lesie, praktykanci, przede wszystkim, mieli ścisły kontakt z przyrodą, czyścili drzewa lub sadzili kwiaty, kopiąc w ziemi nie łopatami, a rękoma. Płumaczą to naczelnice filary edukacji szkoły waldorfskiej, u podstaw których leży antropozofia, mówiąca o pełnym poznaniu człowieka i Boga nie poprzez zmysły i rozum, a poprzez szczególną intuicję tajemną¹⁸. Nauczanie w tego typu szkołach różni się od znanego, państwowego kanonu. Założyciel waldorfskiej szkoły – Robert Steiner – uważał, że jako pierwsze dzieci powinny rozwijać „emocje i uczucia, następnie wolę (ukierunkowaną na działanie), a na samym końcu dopiero myślenie i intelekt”¹⁹. Uczniowie w takiej szkole mają większą swobodę, mogą wspinać się po linach, siedzieć na drzewach i medytować lub skakać po dachach.

У меня прямо сердце зашлось. Ужас-то, ужас! Сейчас как начнут падать! Как начнут руки-ноги ломать. Я (как продукт отечественного производства) бросилась за помощью: взрослые, где вы? Вмешайтесь!²⁰

w taki sposób, pierwszego dnia pobytu w Szwecji, nauczycielka reagowała na zabawy wychowanków. Każdy poranek w szkole zaczynał się od wspólnego śpiewania, następnie rozpoczynały się różnorodne zajęcia. Nie wszystkie dzieci uczestniczyły w tych samych lekcjach, gdyż system dawał im pełną wolność wyboru. Szkoła waldorfska pozwala dzieciom kreować indywidualny, zgodny z ich potrzebami, plan nauczania²¹. Ta miesięczna podróż stanowiła ogromny przełom w rozumieniu nauczania przez młodą nauczycielkę, gdyż odwróciła wszystkie dotychczas jej znane koncepcje wolności i samorozwoju dzieci. Pedagog przyswoiła i zrozumiała lekcje swobodnego wychowania dzieci i młodzieży, i zaczęła wprowadzać je do swojej nauczycielskiej praktyki. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż jej klasa stała się jedną z pierw-

¹⁷ M.C. Аромштам, *Когда отдыхают ангелы*, Москва 2011, s. 24.

¹⁸ M. Stach-Hejosz, *Wolna szkoła waldorfska: wokół różnic światopoglądowych i dydaktyczno-metodycznych*, Forum Teologiczne, 2013, 14, s. 167-181.

¹⁹ Tamże, s. 177.

²⁰ M.C. Аромштам, *Как дневник*, s. 12.

²¹ M. Stach-Hejosz, *Wolna szkoła waldorfska*, s. 179.

szych w Moskwie, w której waldorfski sposób nauczania został dostosowany do warunków rosyjskich. Nauczycielka starała się rozwijać zdolności twórcze każdego dziecka, ale także rozwiązywać ich problemy emocjonalne i osobiste, ponieważ jak sama podkreśla, w Rosji nadal odczuwa się autorytarny stosunek do dziecka²². Ten okres w jej karierze nauczycielskiej trwał aż siedem lat²³.

Okres aktywnej pracy w szkole i wdrażania nowatorskich rozwiązań w szarą i szampową edukację nie zakończył się na „etapie waldorfskim”. Dalsze innowacje pedagog zostały spisane w książce-dzienniku: *Jak dziennik. Opowiadania nauczycielki* («Как дневник. Рассказы учительницы»), w której autobiograficzna, główna bohaterka opisuje, przede wszystkim, swoje wspomnienia z okresu praktyk pedagogicznych, początków kariery zawodowej i rozwijania swoich pomysłów na nowoczesną edukację w szkole. Dziennik jest przepelniony realnymi historiami i stanowi solidną podstawę do opisu zmian, których dokonywała w latach 90. Aromsztam na gruncie pedagogicznym. W tym miejscu posłużymy się cytataми z jej dziennika, ograniczając się do ukazania fragmentów wyłącznie z okresu aktywnej pracy zawodowej. Na samym początku warto podkreślić, że chcąc zaciekawić uczniów, oraz ograniczyć ich znudzenie typowymi szkolnymi lekcjami, pełna pomysłów nauczycielka, wraz z gronem pedagogicznym, organizowała dzieciom niezwykle święta, komponowała dla nich bajki, wymyślała gry edukacyjne, ale przede wszystkim starała się zaangażować rodziców w pracę nad ich kształceniem. Pierwszym, przełomowym pomysłem, który miał na celu zaangażowanie rodziców w edukację dzieci, było wystawienie spektaklu przez teatr dorosłych. Rodzice mieli wcielić się w wymyślone przez nauczycielkę role i odegrać wspaniałe świąteczne widowisko dla swoich pociech. Pedagog wiedziała, że dorośli nie od razu przyjmą ten pomysł z pełnym entuzjazmem, dlatego namawiała ich do tego, silnie przekonując o magicznej mocy zaplanowanego przedsięwzięcia:

Хорошо бы показать нашим детям спектакль. Силами взрослых. Это, знаете, такой наглядный пример обращения невозможного в возможное. Образец культурного поведения. Очень действенный. Заразительный... А спектакль — он просто не может получиться плохим. Поверьте: спектакль, который мы с вами поставим, обречен на успех²⁴.

Widzimy, że młoda nauczycielka szczerze wierzyła w to, że spektakl zorganizowany przez rodziców to wręcz magiczne widowisko, które tylko

²² Марина Аромштам: «Мы странно относимся к детям», Wywiad z Mariną Aromsztam, przeprowadzony przez Annę Gruzdiewą, <https://newslab.ru/article/482177?fbclid=IwAR-1fQqdcUmCSbEHcfwpAn0mIV04Qtr6Ju9jcR1Torho2pnxLdza66rLwBw>, [dostęp: 17.12.2020].

²³ Аромштам Марина Семеновна, <https://prodelit.ru/index.php>

²⁴ М.С. Аромштам, *Как дневник*, s. 9.

pozwoleli uwierzyć dzieciom w „niemożliwe”. Rodzice, jej zdaniem, muszą wyjść ze swojej strefy komfortu, porzucić dotychczasowe „ważne sprawy”, aby sprawić, by dzieci zobaczyły cuda, ponieważ to właśnie najczęściej dzięki nim cuda się naprawdę wydarzają. Dzieje się tak za sprawą tego, że dzieci, jeszcze nieprzeziąknięte problemami i trudami dorosłości, wierzą we wszystko prawdziwie i to w ich oczach doświadczamy magii. Przedstawienie miało być wspaniałym prezentem dla wychowanków, podarowanym przez rodziców – w innej, może nawet niestandardowej formie. Jednakże, również dla rodziców powinien to być moment pauzy oraz krótkiej refleksji, zaangażowania się w pracę nauczycieli i sprawienia radości swoim pociechom. Pierwszy, zorganizowany z okazji Świąt Bożego Narodzenia, spektakl teatru dorosłych nie był doskonały, „полагаю, это было странное зрелище. От волнения все актеры двигались по сцене, как роботы из фантастических фильмов первого поколения”²⁵. Koniec końców i ten pomysł zakończył się sukcesem, a rodzice sami zaczęli zgłaszać się do nauczycielki, aby zapisać się do teatru. Tak rozpoczęła się tradycja wystawiania spektakli dla dzieci, która była prawdziwym przełomem w szkole.

Nie można pominąć faktu, że Aromsztam nabierając dużego doświadczenia i umiejętności nauczycielskich, rozwinęła własne techniki pedagogiczne. Kreatywność w pracy oraz chęć urozmaicenia życia dzieci skłaniały nauczycielkę do ciągłego zdobywania nowej wiedzy. Dlatego, kolejnym krokiem jej samodoskonalenia było jednoczesne ukończenie studiów magisterskich na Uniwersytecie Kultury oraz kursów języka rosyjskiego i kultury w klasach piątych i szóstych. Marina Aromsztam kontynuowała pracę w szkole i ciągle eksperymentowała²⁶. Warto również podkreślić, że podczas swojej edukacyjnej działalności pedagog dość szybko zwróciła uwagę na problem braku dostosowania metod edukacyjnych do różnic płciowych. Opisała go w swojej książce *Jak dziennik. Opowiadania nauczycielki*, pokazując w niej scenę, w której główna bohaterka – nauczycielka – porusza problem kształcenia dzieci wyłącznie przez kobiety na jednym z zebrań z rodzicami:

Не секрет, что современная школа навязывает детям парадигму женского воспитания и не покрывает их психологические запросы — прежде всего запросы мальчиков²⁷.

Nie jest tajemnicą, że w szkołach w przeważającej większości to kobiety pełnią rolę nauczycielek i według wychowawczyni nie są one w stanie (ze względu na swoje uwarunkowania płciowe) w pełni dostosować lekcji

²⁵ Tamże.

²⁶ *Аромштам Марина Семеновна*, <https://prodetlit.ru/index.php>

²⁷ М.С. Аромштам, *Как дневник*, s. 11.

do potrzeb chłopców. Poprosiła więc ojców o zastanowienie się, jak mogą praktycznie przekazać dzieciom swoją wiedzę i poprowadzić choć raz w tygodniu zajęcia dodatkowe dla uczniów. Chętni ojcowie, wykorzystując swoje umiejętności i talenty, wraz z nauczycielką „составили план родительских пятниц и приступили к его осуществлению”²⁸. Lekcje były bardzo ciekawe, a dzięki ojcowskim umiejętnościom dzieci mogły nauczyć się między innymi: wiązać węzły ratownicze, poznać pracę elektromontera, czy stanąć w roli dziennikarza przed kamerą. Zorganizowane wspólnie z ojcami „rodzicielskie piątki” wskazują nam, bezsprzecznie, na próbę rozwiązania problemów płci kulturowej (gender), które we współczesnej pedagogice zajmują szczególnie miejsce, gdyż placówki edukacyjne bardzo często lekceważą potrzebę innego kształcenia dziewczynek i chłopców. Władimir Wdowiuk i Sergiej Rykow w swoim artykule poświęconym badaniom genderowym w pedagogice, już na samym początku podkreślają, że

Женщина и мужчина – два основных человеческих типа, и отношения между ними необходимо рассматривать как базовую модель общественных отношений, которую призваны исследовать психология и педагогика²⁹.

Wynika z tego, iż to właśnie pedagogika jest jedną z nauk, która powinna skupiać się wokół różnic płci i starać dostosowywać do nich proces edukacji w szkole. Poruszenie tego problemu przez Marinę Aromsztam pod koniec XX wieku wskazuje na jej ogromną świadomość w obrębie psychologii dziecięcej i znajomość najnowszych, europejskich badań nad teorią wychowania, ponieważ kategoria gender w tym okresie w Rosji nie otrzymała odpowiedniego rozpowszechnienia. Wdowiuk i Rykow jeszcze w 2001 roku podkreślali, że niestety w Rosji pedagogiczne badania genderowe nie są szerokim obszarem badawczym, kiedy w tym czasie zagraniczne nauki humanistyczne zdążyły już rozwinąć całe systemy badawcze w nurcie genderowym. Badacze piszą, że w ostatnim wydaniu rosyjskiej encyklopedii pedagogicznej pojęcie „gender” jest opisane jako kompleks wychowawczych i oświatowych nacisków na dziecko, które mają przystosować go do przyjętego w społeczeństwie systemu ról społecznych³⁰. Jak widać, wschodnia pedagogika nie dopuszcza do siebie aktualnych problemów kształcenia przez pryzmat płci kulturowej i odrzuca indywidualny rozwój dziecka, uwzględniający jego osobiste umiejętności. Zauważalne jest również istniejące wciąż przekonanie, że wychowanie to proces formowania jednostki poprzez naciski oraz system zakazów i nakazów.

²⁸ Там же.

²⁹ В.И. ВДОВИУК, С.Л. РЫКОВ, *Гендерные исследования в педагогике (обзор литературы)*, Высшее образование в России, 2001, 4, s. 111.

³⁰ Там же, s. 113-114.

Warto podkreślić, iż Aromsztam widząc, że zarówno rodzice jak i nauczyciele chcą widzieć w szkole zdyscyplinowane dziecko, co przeczyło jej podejściu do kształcenia, walczyła o indywidualny rozwój każdej osobowości. Mówiła i pokazywała, jak można kierować indywidualnym rozwojem dziecka, jak pomóc mu odnaleźć własne talenty i pasje. Chciała zaprzeczyć procesowi surowego wychowywania kolektywnego, które nie dość że wzbu-
dzało bunt i agresję, to jeszcze niweczyło rozwój indywidualności dziecka:

Было время, когда детей очень долго водили строем, по линейке. Они по сигналу поднимали руку, по сигналу садились, по сигналу вставали, и поэтому та агрессивность, которая в них жила, — она, конечно же, является человеческим качеством и всегда присутствует в обществе, это по многим психологическим исследованиям известно, — она вытеснялась за рамки школы, которая была предельно дисциплинирована и была дисциплинарным институтом...³¹.

Nauczycielka nie zgadzała się z tak surową dyscypliną w szkole, która została wprowadzona do szkół w czasach „pedagogiki sowieckiej”. Walczyła ze szkołą, która nie pozwala dzieciom rozwijać się w swoim indywidualnym tempie i kierunku. Dlatego, wprowadziła do procesu kształcenia pedagogicznego między innymi: teatr paluszkowy, spacerki ekologiczne, gry na podstawie wydarzeń historycznych oraz bajki teatralne. Otworzyła klasową bibliotekę, wprowadziła tradycję czytania na głos, starała się zaangażować rodziców w proces wychowywania dzieci oraz ożywiła praktykę czytania rodzinnego. Warto w tym miejscu dopowiedzieć, że podczas sowieckich rządów w Rosji wszystkie placówki dla dzieci były całkowicie zamknięte dla rodziców. Prawny opiekun nie powinien był wiedzieć, co dzieje się z dzieckiem za murami szkoły. Rodzina była postrzegana tylko i wyłącznie jako instytucja pomocnicza. Najważniejsza była pedagogika państwowa. Dlatego, pedagogika rodzinna wraz z jej eksperymentami była zjawiskiem undergradowym. Pokazała, że każde dziecko rozwija się we własnym tempie i często może o wiele więcej, niż pozwala mu szkoła³². Dlatego, Aromsztam starała się pokazywać rodzicom, jak mogą współuczestniczyć w indywidualnym rozwoju swojego dziecka. Nauczycielka pracowała w szkole prawie 20 lat, zajmując się nie tylko kształceniem, ale także wychowaniem uczniów i edukowaniem ich rodziców, a jak sama wspomina: „Вам могу сказать только одно: наломала я, конечно, в своей педагогической деятельности дров”³³.

³¹ *Неуправляемый ребенок в классе. Что делать?*, Wywiad dla Echa Moskwy z Mariną Aromsztam, Dmitriem Lubowskim i Wierą Mogilewską, przeprowadzony przez Ksenię Larinę, <https://echo.msk.ru/programs/assembly/502456-echo/>, [dostęp: 18.12.2020].

³² *Человек – индивидуальное и сложное существо*, Wywiad z Mariną Aromsztam, przeprowadzony przez Afanasija Mamiedowa.

³³ Tamże.

Jednakże, bogata działalność szkolna i wprowadzanie nowoczesnych metod nauki to nie jedyne obszary działań znakomitego pedagoga. Zapisywane przez nią spostrzeżenia i przeżycia podczas pracy w szkole zaowocowały wydaniem licznych książek i artykułów o tematyce pedagogicznej. Pierwszy jej artykuł ukazał się w 1996 roku w „Gazecie nauczycielskiej” («Учительская газета») i tak też rozpoczęła się przygoda Aromsztam z dziennikarstwem. Nauczycielka-eksperymentatorka zaczęła dzielić się swoim doświadczeniem oraz wiedzą na łamach renomowanej i profesjonalnej gazety. Rok później wzięła udział w konkursie „Nauczyciel Roku” i awansowała do finału. Została nagrodzona nagrodą specjalną „Gazety nauczycielskiej”, a w 1999 roku otrzymała nagrodę „Gazety nauczycielskiej” – „Srebrne pióro” za artykuły dotyczące problemów współczesnej rzeczywistości pedagogicznej³⁴. Artykuły na temat problemów wychowania dzieci, edukacji szkolnej, czytania dzieciom, recenzje książek, materiały metodyczne i scenariusze świąt zaczęły pojawiać się regularnie w różnych periodykach. Publikowała w takich gazetach jak: „Nowinki edukacyjne” («Вести образования»), „Przedszkole ze wszystkich stron” («Детский сад со всех сторон»), „Wychowanie przedszkolne” («Дошкольное образование»), „Ogoniok” («Огонёк»), czy „Pedologia XXI wiek” («Педагогика XXI век»). Jednakże, artykuły pisane do czasopism to nie jedyny sposób szerzenia nowoczesnej wiedzy pedagogicznej przez nauczycielkę. Od końca lat 90. zaczęły ukazywać się w światowym obiegu książki Mariny Aromsztam na temat wychowania dzieci. W 1998 roku w Moskwie została wydana jej pierwsza książka *Dziecko i dorosły w „pedagogice przeżyć”* («Ребёнок и взрослый в “педагогике переживаний”»), a z czasem ukazywało się ich coraz więcej – na temat wychowania dzieci, poruszających również zagadnienia z psychologii dziecięcej³⁵. Widzimy więc, że Aromsztam swoim bogatym nauczycielskim doświadczeniem, a co za tym idzie – obserwacjami nad wychowaniem dziecka, dzieliła się również z szerszą publiką, co wniosło w obszar edukacji dziecka cenną wiedzę. Trzeba również zauważyć, że jej pisarska działalność nie pozostała niezauważona, gdyż już w 2000 roku pedagog została wyróżniona odznaką „Honorowy pracownik edukacji powszechnej”. Zaczęła publikować karty pracy, bajki ortograficzne do sprawniejszej nauki dla dzieci młodszych, a nawet pomoce dydaktyczne z dziedziny geometrii.

Od 2008 roku Marina Aromsztam zaczęła pisać nie tylko o wychowaniu dziecka dla rodziców i nauczycieli, ale również wydawać książki dla dzieci. Jej pierwsza powieść *Kudłate dziecko* («Мохнатый ребёнок») opowiada o wzajemnych stosunkach świata ludzkiego i zwierzęcego. Powieść ta, po-

³⁴ Аромштам Марина Семеновна, <https://prodetlit.ru/index.php>

³⁵ Tamże.

dobnie jak późniejsze dzieła pisarki, jest pod wieloma względami autobiograficzna, o czym już wspomniano w niniejszym artykule³⁶. Aromsztam w swoich książkach dla dzieci kładzie przede wszystkim duży nacisk na opowiadanie o rzeczywistości, aby dzieci miały możliwość poznania prawdy o świecie. Uważa, że rodzice mało dzieciom opowiadają i nie dyskutują z nimi o przeżywanych sytuacjach, dlatego książki mają im w tym pomóc. Pisarka silnie wierzy, że czytanie ma wartość psychoterapeutyczną, a dzieje się tak poprzez utożsamienie się dziecka z bohaterem, który przeżywa takie same, realne sytuacje³⁷.

Znaczącym owocem pracy nad literaturą dla dzieci stała się jej druga powieść *Kiedy odpoczywają anioły* («Когда отдыхают ангелы»), w której zostały opisane relacje nauczycielki z jej uczniami. Książka mówi o doświadczeniach nauczyciela oraz jego wewnętrznym świecie. Prototypami wielu postaci są uczniowie Aromsztam. W 2008 roku powieść ta otrzymała krajową nagrodę literacką „Najdroższe marzenie” («Заветная мечта») w wyniku głosowania młodych czytelników. Nie można również pominąć faktu, że ważnym, dla zrozumienia głównego tematu dzieła, jest obraz Janusza Korczaka (1878-1942) i jego książki *Król Maciuś Pierwszy*, opowiadającej o chłopcu, który po śmierci ojca-króla musiał zająć się tak trudną sprawą dla dziecka, jaką jest zarządzanie królestwem. Nauczycielka zdecydowała czytać dzieciom: „...«Короля Матиуша» вслух, каждый день понемножку – пять минут в конце второго урока и десять минут на большой перемене”³⁸. Dla Marsjom ten wielki pedagog jest ideałem nauczyciela, wychowawcy i człowieka, nieosiągalnym, ale stale przypominającym prawdziwy cel, przed którym stoi prawdziwy nauczyciel. W tej wspaniałej, szkolnej powieści zawarte są osobiste refleksje Aromsztam na temat osobowości wybitnego pedagoga, jego książek i filozofii życiowej, które stały się dla pisarki ideałem do naśladowania. Czytanie dzieciom na głos „Króla Maciusia Pierwszego” to realne wydarzenie, któremu, jak sama wspomina, nadała wręcz mistyczne znaczenie³⁹. Aromsztam nie ukrywa również, że już od czasów studenckich inspirowała się sukcesami Korczaka i starała się realizować jego zasady pedagogiczne w swojej pracy. Był w jej życiu tak ważny, że kiedy rozpoczęła pracę w przedszkolu, powiesiła zdjęcie tego wybitnego pedagoga nad swoim biurkiem⁴⁰. Uważała, że jego życie to swego rodzaju „Ewangelia pedagogiczna”, a także głoszenie dobrej wieści o dzieciach. Pisarka zwraca szczególną uwagę na to,

³⁶ Там же.

³⁷ Марина Аромштам: «Мы странно относимся к детям», Wywiad z Mariną Aromsztam, przeprowadzony przez Annę Gruzdiewą.

³⁸ М.С. Аромштам, *Когда отдыхают ангелы*, s. 32.

³⁹ М.С. Аромштам, *Благая весть Януша Корчака*, Дошкольное образование, 2003, 23, s. 2.

⁴⁰ Там же, s. 1.

że ponad pół wieku przed wprowadzeniem Konwencji o prawach dziecka, Korczak napisał: „Dziecko ma prawo do szacunku”. Na długo przed jej ratyfikacją przez państwa europejskie, na powierzony mu przestrzeni realizował prawa dzieci do mieszkania, opieki, pielęgnacji i edukacji. W Domu Sierot do ostatniej chwili (przed wysłaniem do obozu) uczył młodych podopiecznych czytać, pisać i liczyć. Organizował również zajęcia w kołach zainteresowań i spotkania z ciekawymi ludźmi. Życie dziecka miało dla Korczaka szczególne znaczenie – każdy jego dzień, każda minuta, pobyt tu i teraz, cały jego los stał się przykładem, „jak kochać dzieci”⁴¹.

Z czasem dorobek artystyczny pisarki zaczął znacznie się powiększać. Nawiązała owocną współpracę z wydawnictwem „KompasGid” («КомпасГид») i zaczęła pisać książki dla młodzieży oraz dorosłych. W 2014 roku Aromsztam została redaktorem naczelnym czasopisma internetowego „Papmambuk” («Папмамбук») – nowej przestrzeni dla niezależnego dziennikarstwa w Internecie. Internetowy magazyn jest przeznaczony dla tych, którzy lubią czytać, a jednocześnie stanowi swoisty „plac zabaw” dla pedagogiki alternatywnej. Oprócz publikacji dziennikarskich na stronie w rubryce „czytam dzieciom” zamieszczono artykuły rodziców, którzy dzielą się doświadczeniami z czytania książek dzieciom. Później, rubryka ta została poszerzona o działalność młodych mam-pisarek propagujących czytanie na głos. W 2012 roku zespół portalu internetowego „Papmambuk” powołał dla czytających nastolatków konkurs „Ekspert Książki XXI wieku”, tworząc w ten sposób poważną szkołę dziennikarstwa dziecięcego⁴². Cała idea utworzenia magazynu internetowego została opracowana przez Aromsztam, gdyż po około 15 latach pracy dziennikarskiej zauważyła, że niezależne dziennikarstwo związane ze szkołą umiera. Było to również silnie połączone ze zmianą polityki edukacyjnej państwa. Nauczycielka zaczęła zdawać sobie sprawę, że nic już od nauczycieli nie zależy i jeśli chcemy stawiać na rozwój myśli i praktyki pedagogicznej, to powinna to być zdecydowanie pedagogika rodzinna⁴³. Być może obecnie słowa „pedagogika rodzinna” brzmią banalnie, ale w latach 90. XX wieku było to swoiste *know-how*, ponieważ w pedagogice radzieckiej, jak wiadomo, istniał prymat wychowania zbiorowego. Uważano, że konieczne jest jak najszybsze usunięcie dziecka z rodziny i umieszczenie go w miejscu, w którym zostanie wychowany zgodnie z ideami pedagogiki radzieckiej⁴⁴.

Działalność pisarska Aromsztam nie ogranicza się jedynie do samego pisanie, gdyż owocna współpraca z wydawnictwem „KompasGid”, o której

⁴¹ Tamże.

⁴² Аромштам Марина Семеновна, <https://prodetlit.ru/index.php>

⁴³ Человек – индивидуальное и сложное существо, Wywiad z Mariną Aromsztam, przeprowadzony przez Afanasija Mamiedowa.

⁴⁴ Tamże.

wspomniano już wyżej, umożliwiła jej odbycie edukacyjnej podróży do USA, podczas której mogła rozwinać swoje umiejętności językowe i dzięki nim zająć się tłumaczeniem książek z języka angielskiego. Wśród pierwszych prac przetłumaczonych przez pisarkę były opowiadania obrazkowe dla dzieci znanej brytyjskiej pisarki i ilustratorki Judith Kerr (1923-2019). Obecnie Marina Aromsztam pracuje jako redaktor naczelny strony „Pampambuk”, zajmuje się twórczością literacką, aktywnie uczestniczy w festiwalach książki i konkursach literackich⁴⁵.

Podsumowując wszystko, co napisano powyżej o działalności Mariny Aromsztam w dziedzinie nauczania i rozwoju nowoczesnych technik edukacji oraz psychorozwoju dziecka, nie można nie zauważyć jej ogromnego wkładu, jaki wniosła we współczesną pedagogikę. Znalazła się w gronie najbardziej aktywnych rosyjskich pedagogów, którzy potrzebowali i chcieli zmian w postkomunistycznym systemie edukacji. Aktywna, dwudziestoletnia działalność szkolna pozwoliła, faktycznie, na ukazanie nowej drogi rozwoju szkolnictwa wśród rodaków, gdyż została pokazana w sposób praktyczny. Jednakże, dodatkowe obszary jej aktywności, jak między innymi pisarstwo, pozwalają szerszemu gronu na zaznajomienie się z jej cenną wiedzą pedagogiczną. Marina Aromsztam wprowadziła szereg zmian i innowacji, które dzięki jej licznym artykułom i książkom wpłynęły na wielu ludzi i mogły zostać docenione już nie tylko w jej ojczyźnie. Nie możemy zapominać, że jest ona wybitną nauczycielką, dziennikarką, a obecnie przede wszystkim pisarką, która płynnie potrafi przechodzić od pisania opowiadań dla dzieci do filozoficznych powieści dla dorosłych. Warto podkreślić, że ożywiła praktykę czytania rodzinnego, silnie zaangażowała rodziców w edukację dzieci i stała się propagatorką szerzenia wiedzy o świecie dla małych i dużych czytelników. Jako silna kobieta dokonała znaczących zmian we współczesnej pedagogice i stała się prawdziwą patronką edukacji dziecięcej.

BIBLIOGRAFIA

- Kosowska K., *Obraz życia szlachcianek w literaturze. Od Piotra Wielkiego do Mikołaja I*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- Łotman J., *Rosja i znaki. Kultura szlachecka w wieku XVIII i na początku XIX*, przekł. B. Żyłko, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 1998.
- Sadowski J., *Rewolucja i kontrrewolucja obyczajów: rodzina, prokreacja i przestrzeń życia w rosyjskim dyskursie utopijnym lat 20. i 30. XX wieku*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2005.
- Stach-Hejosz M., *Wolna szkoła waldorfska: wokół różnic światopoglądowych i dydaktyczno-metodycznych*, Forum Teologiczne, 2013, 14.
- Utrio K., *Córki Ewy. Historia kobiety europejskiej*, przekł. M. Gąsiorowska-Siudzińska, Wydawnictwo 69, Warszawa 1998.

⁴⁵ *Аромштам Марина Семеновна*, <https://prodetlit.ru/index.php>

- Аромштам, М.С., *Благая весть Януша Корчака*, Дошкольное образование, 2003, 23.
- Аромштам, М.С., *Когда отдыхают ангелы*, Издательство КомпасГид, Москва 2011.
- Аромштам, М.С., *Как дневник. Рассказы учительницы*, Издательство КомпасГид, Москва 2012.
- Аромштам Мария Семеновна, https://prodedit.ru/index.php/%D0%90%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%BC_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D1%91%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0#.D0.9F.D0.B5.D1.80.D0.B5.D0.B2.D0.BE.D0.B4.D1.8B_.D0.9C_.D0.A1_.D0.90.D1.80.D0.BE.D0.BC.D1.88.D1.82.D0.B0.D0.BC, [dostęp: 19.12.2020].
- Вдовюк В.И., Рыков С.Л., *Гендерные исследования в педагогике (обзор литературы)*, Высшее образование в России, 2001, 4.
- Гавров С.Н., *Историческое изменение институтов семьи и брака. Учебное пособие*, Издательство Московский государственный университет дизайна и технологий, Москва 2009.
- История губернерства в России*, <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-guvernerstva-v-rossii/viewer>, [dostęp: 19.12.2020].
- Котлова Т.Б., *Учительницы в Российской провинции сто лет назад*, <https://cyberleninka.ru/article/n/uchitelnitsy-v-rossiyskoy-provintsii-sto-let-nazad/viewer> [dostęp: 17.12.2020].
- Курганов И.А., *Женщины и коммунизм*, Издательство русской литературы, Нью-Йорк 1968.
- Ломоносова М.Т., *Из истории становления эксперимента по программе «Изобразительное искусство и художественный труд»*, разработанной под руководством Б.М. Неменского, http://cnho.ru/?page_id=67, [dostęp: 17.12.2020].
- Марина Аромштам: «Мы странно относимся к детям», Wywiad z Mariną Aromsztam, przeprowadzony przez Annę Gruzdiewą, <https://newslab.ru/article/482177?fbclid=IwAR1fQqdcUmCSbEHcfwpAn0mIV04Qtr6Ju9jcR1TOrho2pnxILdza66rLwBw>, [dostęp: 17.12.2020].
- Марина Аромштам о книге «Когда отдыхают ангелы», Wywiad z Mariną Aromsztam, przeprowadzony przez Marię Bolotową, <https://www.youtube.com/watch?v=syhRdmYcjKw>, [dostęp: 19.12.2020].
- Неуправляемый ребенок в классе. Что делать?*, Wywiad dla Echa Moskwy z Mariną Aromsztam, Dmitriem Lubowskim i Wierą Mogilewską, przeprowadzony przez Ksenię Larinę, <https://echo.msk.ru/programs/assembly/502456-echo/>, [dostęp: 18.12.2020].
- Человек – индивидуальное и сложное существо*, Wywiad z Mariną Aromsztam, przeprowadzony przez Afanasija Mamiedowa, https://www.labyrinth.ru/now/aromshtam-mamedov/?fbclid=IwAR2FhpnxVz8nrdFyT0h4t1Kllk-AZI_5gR2EPp5807ebwtQWwbZVZ-DZYIA, [dostęp: 19.12.2020].